

Наступний крок – посадки декоративних форм хвойних і листяних рослин (звичайно, вони робляться перед смугами з хвойних). З декоративних форм висаджують ті, які, за літературними даними, колись були у парку, або ті, які зараз представлені старими екземплярами.

Як тільки рослини декоративних форм досягнуть розмірів, при яких вони справляють декоративний ефект, вирубується смуга, що закривала галявину від доріжок.

Тепер, якщо навіть старі дерева загинуть, не на тому ж місці, а поруч з ними вже створені куртини, які візьмуть на себе їх функцію у ландшафті. На нашу думку, таке просторове переміщення композицій не порушує Флорентійську хартію Міжнародного комітету з історичних садів 1981 р. Завдяки застосуванню методики відновлюється первинний видовий склад насаджень та їх ландшафтний вигляд, проявів ґрунтової немає.

Дендропарків і парків, у яких ведеться робота, спрямована на збереження та відновлення їх історичного вигляду, лише декілька. Більшість парків не має належного догляду і тому у деградації їх насаджень можна виділити три напрямки: ландшафтний, таксономічний, фітоценотичний.

Ландшафтна деградація – це порушення, а часом і зникнення у парку певних типів садово-паркових ландшафтів (найчастіше завдяки розвитку самосіву, а часом і через проведені у наші дні безсистемні посадки регулярний, парковий, садовий, лучний ландшафти перетворюються на лісовий), зменшення площі галявин, перекриття просік, через які відкривалися ближні та дальні перспективи та ін.

Під таксономічною деградацією ми розуміємо зменшення кількості таксонів порівняно з тією, що колись була у парку. На жаль, даних про таксономічний склад, який був у період розквіту, найчастіше немає. Але для окремих парків є данні інвентаризації різних років (списки видів, або відомості про їх кількість). Аналіз цих даних і власних обстежень свідчить, що з насаджень у першу чергу випадають хвойні, декоративні форми листяних, а також кущі.

Фітоценотична деградація спостерігається у лісовому типі садово-паркового ландшафту тих парків, у яких як база використовувалась природна рослинність, або які створювалися штучно, але переважно з дуба звичайного та інших аборигенних видів. Зміну співвідношення між кількістю рослин різних видів в усіх ярусах порівняно з непорушеними корінними насадженнями, а також невідповідність видового складу порівняно з тим же еталоном, ми називаємо фітоценотичною деградацією.

На Лівобережжі паркові діброви збереглися краще. У Качанівському та Сокиринському (Чернігівська обл.), Кияницькому та Тростянецькому (Сумська обл.), Шарівському (Харківська обл.) парках діброви становлять основу насаджень. Але й тут спостерігається тенденція їх заміни похідними насадженнями (переважно ясеневниками). Є приклади, коли вирубані у роки Першої світової війни, революції, Громадянської війни, або у роки Великої Вітчизняної війни та у повоєнні часи діброви відновилися, але порослеві насадження поступаються насінним як за таксаційними показниками, так і за естетичністю. У більшості парків Правобережного Полісся та Лісостепу зараз основним паркоутворюючим видом є ясен. У декількох парках на окремих ділянках домінує граб звичайний. Найвірогідніше, що таке положення склалося внаслідок деградації дібров.

Більшість проектів реконструкції старовинних парків передбачає відновлення таксономічного складу та ландшафтів, а явище фітоценотичної деградації, яке найсильніше впливає на вигляд парку, лишається поза увагою. Тому вивчення тенденцій змін деревної рослинності та розробка шляхів відновлення первинних насаджень має стати одним з головних завдань проектної роботи.

Література

1. Гайдамак В.М., Мордатенко Л.П., Головка Є.А. Діброва дендропарку "Олександрія": стан, проблеми оптимізації та відновлення. – Біла Церква: Б.и., 1994. – 42 с.
2. Карпишова Р.А. Дубравы лесопарковой зоны Москвы. – М.: Наука, 1967. – 104 с.
3. Рубцов Л.И. Проектирование садов и парков. – М.: Стройиздат, 1979. – 183 с.
4. Рубцов Л.И. Садово-парковый ландшафт. – К.: Изд-во АН УССР. – 1956. – 211 с.

УДК 712.253:712.41(477.81)

Провідн. інж. А.В. Клименко¹ – м. Київ

РЕКОНСТРУКЦІЯ НАСАДЖЕНЬ ГОЩАНСЬКОГО ПАРКУ (РІВНЕНСЬКА ОБЛ.)

В кінці XVIII ст. у Гощі Ленкевичами було засновано ландшафтний парк. Територія сучасного парку є меншою від первинної, а система доріг повністю змінена. У зв'язку з наступними реконструкціями парку, запланована посадка дерев, асортимент яких зберігся із стародавніх часів, із одночасним розширенням видового біорозмаїття.

А.В. Клименко – Київ

Reconstruction of the Gostcha park plantations (Rivne region)

A landscape park was founded by the Lenkeviches in Gostcha late in the eighteenth century. The modern area of the park is smaller than the original one and the path system is completely changed. In the course of the next reconstruction of the park, planting of the trees, the ancient specimens of which have been preserved is projected along with certain enlargement of plant diversity.

На початку XVIII ст. Гощу придбав Теофіл Іногорський-Ленкевич (помер близько 1732). Після смерті Теофіла володіння перейшли до його старшого сина Леонарда (помер 1749 р.), жонатого на Людвізі Нелавській (померла 1788 р.). Спадкоємцем її багатств був єдиний син Станіслав Костка Ленкевич (помер 1804 р.). Від його браку з Агатою Михаловською лишилося четверо синів. У спадок Гоща дісталася Францішеку Михайлу (1789–1852), який до кінця життя прожив холостяком. Відписав усе помістя своїй небозі, доньці Граціана Ленкевича і княгині Гонорати Четвертинської, – Октавії (1808 – 1882). Октавія Ленкевич вийшла заміж за Михайла Валуєвського з Тичина, але невдовзі розлучилася. Маєтки роду Ленкевичів у 1870 р. вона віддала в оренду на 36 років Олександрові Злотницькому. У кінці життя відписала Гощу йому у власність, але на це був потрібний спеціальний царський дозвіл. Отримано дозвіл було через три дні після її смерті, і Злотницький мусив віддати усі маєтки. Вони перейшли до рук росіян. Після першої світової війни садибу викупив уряд Польщі та палац був використаний для розміщення корпусу прикордонної охорони (Aftanazy, 1988). З 1939 р. ця територія стала парком культури та відпочинку.

¹ Національний ботанічний сад ім. М.М. Гришка НАН України (Leading Engineer of M.M. Grishko National Botanical Gardens, National Academy of Sciences of Ukraine)

Найвірогідніше, що палац був збудований у кінці XVIII ст. Станіславом Косткою Ленкевичем, можливо, з використанням стін попереднього замку. У XIX ст. будинок зазнавав різних перебудов. У закінченому вигляді його не можна було віднести до будь-якого стилю. Палац двоповерховий, прямокутної форми, великих розмірів, по довжині він був розділений поперечним крилом, яке мало з боку в'їзду і з боку двору ризаліти, що видавалися уперед. З обох коротких боків мав по аркадному ганку, які підпирали криті балкони. Зовнішні прикраси палацу обмежувалися гладкою штукатуркою і профільованими карнизами. Усі частини будинку накривав двоскатний дах. Про внутрішній устрій маємо тільки коротку замітку, яка належить до першої половини XIX ст. У будинку повинна була бути велика бібліотека і декілька предметів, які належали до творів мистецтв, серед них привезена з Італії мозаїка, статуєтки і декілька картин. Здається, що усі володарі Гоці з родини Ленкевичів більше турбувалися про зручності проживання, ніж про зовнішню архітектуру.

Парк виник у кінці XVIII ст., займав декілька гектарів та мав ландшафтне планування. У ньому не було прямих алей, тільки стежки і звивисті доріжки. Групи дерев і кущів росли густими монолітами на широких галявинах або по їх краях. Переважали сосни, модрина, ялини, дуби, липи, гіркогоштані. Усього 27 видів. Окрасою парку був дуб болотний з пірамідальною кроною та "особлива форма тиса, яку серед ботаніків називають "жива закам'янілість" (Aftanazy, 1988, ст. 156). На нашу думку, під "особливою формою тису" мається на увазі гінкго дволопатеве.

Вірогідно, що з часів, коли маєток викупив уряд Польщі, парк почав втрачати окремі ділянки. Про це свідчать рядові посадки з яворів, гіркогоштанів, кленів гостролистих та ясенів (діаметри окремих дерев сягають понад 1 м) за межами парку. Мабуть, крайній ряд позначав східну межу втраченої території парку. Цей ряд виходить на землі, які зараз належать військовій частині. Палац, який, знаходився у центрі паркового масиву, опинився на його межі. У радянські роки на частині паркової території з'явилася садибна забудова та городи, були зведені Будинок культури, кінотеатр і літній кінотеатр, ресторан, райком компартії (зараз Будинок юнацтва та молоді), тому сучасна площа парку значно менша від первинної. Вже багато років у поганому стані перебуває палац (замість реставрації його обклали плиткою), потребують ремонту дах і перекриття.

У парку у багатьох місцях у радянські часи було здійснено посадки рядами лип серцелистих, в'язів низьких, яворів і кленів гостролистих. За проектом, розробленим у 1980 р., у парку створили нову доріжно-стежкову мережу та невеличке озерце, яке невдовзі перетворилося на болото, збудували меморіал загиблим у роки війни 1941-1945 рр., на одному з входів у парк встановили слабкий за художніми якостями пам'ятник Т.Г.Шевченку.

У 2000 р. було прийняте рішення про необхідність чергової реконструкції парку. Проектом, який розробила фірма "Вілар-Трейд" (м. Рівне), передбачені: створення нової доріжно-стежкової мережі, відновлення озерця, винесення з парку меморіалу загиблим у роки війни 1941-1945 рр. та пам'ятника Т.Г.Шевченку, побудова альтанки, кафе та ін., тобто проект передбачає не відбудову історичного саду, а будівництво парку культури та відпочинку (звичайно, це є порушенням Флорентійської хартії Міжнародного комітету з історичних садів 1981 р., але причиною такого підходу є зменшення площі парку та повна зміна планування). З іс-

торичних об'єктів планується відновити лише пам'ятний знак господарів парку, фотографії якого збереглися.

Нами розроблявся дендропроєкт. Був вивчений сучасний дендрологічний склад парку. Усього відзначено 50 видів і форм з 30 родів, 17 родин. З цих 50 видів та форм 8 голонасінних (усі дерева) та 42 покритонасінних (38 дерев, 4 кущів). Ялівець звичайний, смерека колюча, верба біла та липа широколиста представлені тільки своїми декоративними формами, відповідно колоноподібною, голубою, плакучою та розсіченолистою, а клен гостролистий, ясен звичайний та дуб звичайний представлені як типовими рослинами, так і декоративними формами, відповідно перший – Шведлера, другий – плакучою, а третій – колоноподібною. До історичних ландшафтних об'єктів належить стара липова алея, яка веде до палацу.

Загальна кількість дерев у парку – 1462. До найпоширеніших видів належать липа серцелиста – 244 шт., явір – 220 шт., ясен звичайний – 207 шт., клен гостролистий – 176 шт., гіркогоштан звичайний – 133 шт., смерека європейська – 116 шт., робінія звичайна – 88 шт., граб звичайний – 64 шт., береза повисла – 41 шт., яблуня домашня – 29 шт.

Значна кількість найпоширеніших видів представлена молодими екземплярами, які виникли з самосіву у останні десятиліття. Наприклад, дерев, які мають діаметр стовбура від 6 до 30 см включно, серед лип серцелистих 171, яворів – 68, ясенів звичайних – 51, кленів гостролистих – 120, гіркогоштанів звичайних – 45, робінії звичайних – 55, грабів звичайних – 43. Парк дуже загущений і затінений. Для того щоб з'явилася можливість вести відновлювальні посадки, необхідно розчистити площу від малоцінних існуючих насаджень. Окремі молоді дерева (Д до 30 см) найрозповсюдженіших листяних видів призначалися для рубання.

У парку збереглося кілька старих рослин малопоширених видів і форм: гінкго дволопатеве – 1 шт. (Д=50 см), сосна Веймутова – 1 (Д=86 см), сосна чорна – 3 (Д=56, 60 та 60 см), модрина європейська – 4 (Д=40, 66, 70 та 76 см), дуб звичайний пірамідальної форми – 1 (Д=50 см), ясен звичайний плакучої форми – 1 (Д=52 см), липа широколиста розсіченолистої форми – 1 (Д=50 см), гіркогоштан 8-тичинковий -1 (Д=66 см), клен гостролистий форми Шведлера – 1 шт. (Д=82 см). Є також старі: дуб звичайний (Д=110 см), ялини європейські (дерев з діаметрами стовбурів від 50 до 80 см 29 шт.), гіркогоштані звичайні (серед них є дерева з діаметром стовбура 100, 110 та 118 см), ясени звичайні (серед них 1 дерево має діаметр стовбура 98 см, 4 – 100, 1 – 108, 5 – 110, 1 – 120, 1 – 134, 1 – 156), явори (серед них є дерева з діаметрами стовбурів 100, 106 та 110 см), тополя чорна (Д=162 см), осика (Д=140 см). За виключенням гіркогоштанів звичайних, ясенів звичайних та тополь чорних решту видів та форм обов'язково треба висаджувати у парку, оскільки загибель деяких рослин, а разом з ними зникнення виду чи форми зі складу насаджень, у найближчі роки дуже вірогідні (особливо у поганому стані перебувають ясен звичайний плакучої форми, дуб звичайний пірамідальної форми та одна з сосен чорних).

Слід приділити увагу вирощуванню дубів звичайних. Хоча на території парку лишився тільки один старий дуб, але корінним насадженням у даних умовах є ясеневе діброва і тому частка участі едифікаторного виду має бути збільшена.

При розробці дендропроєкту використано прийом збільшення існуючих груп (наприклад, передбачені посадки ялин європейських біля старих дерев ялин)

Вірогідно, повідомлення Р. Афтаназі (Aftanazy, 1988) про вирощування у парку дуба болотного пірамідальної форми є помилкою, але дуб болотний нами введено у список запроєктованих рослин. На ділянках, які за розробленим проектом мають сучасне планування, передбачена посадка екзотичних видів та форм (хвойних, які трапляються у інших старовинних парках, декількох видів з роду гіркогоаштан, а також пірамідальних, плакучих, розсіченолистих, пурпуроволистих форм – як продовження розпочатої колись господарями парку інтродукційної роботи).

Література

1. Aftanazy R. Materiay do dyjejów rezydencji. – Warszawa. – 1988. – Т. V A. – 769 s., Т. V B. – 379 s.

УДК 631.524:634.1/ 7:58.006 Голови. наук. співроб. С.В. Клименко¹, д-р біол. наук;
голов. спеціал. О.П. Кустовський¹ – м. Київ

ІНТРОДУКЦІЯ ПЛОДОВИХ РОСЛИН В УКРАЇНІ – ВІД СТАРОДАВНІХ МОНАСТИРСЬКИХ І МІСЬКИХ ДО СУЧАСНИХ БОТАНІЧНИХ САДІВ

Історія інтродукції багатьох фруктових рослин: абрикоса, кизилу, шовковиці, персика, грецького горіха, мигдалю, айви, горобини, – пов'язана з першими монастирськими садами, створеними в XI ст. Ці сади мали утилітарне значення. Від монастирів садівництво розповсюджувалося на фільварки, королівські та міські сади. З другої половини XIX ст. садівництво Київської губернії набрало індустріального характеру, продовжується інтродукція південних культур і їх вивчення. У формуванні національного садівництва величезне значення мають роботи відомих вчених А.П. Симиренко та Н.Ф. Камченко. Їхні наукові досягнення були використані у подальших роботах у Національному ботанічному саду ім. Н.Н. Гришка, Державному Нікітському ботанічному саду, Українській академії аграрних наук, Інституті садівництва Української академії аграрних наук. Ці заклади займаються селекцією нових перспективних культур, традиційних і рідкісних фруктових рослин.

S.V. Klymenko, O.P. Kustovskiy – Kyiv

Introduction of fruit plants in Ukraine – from ancient cloistral and city botanical gardens to contemporary ones

Introduction history of many fruit plants-cornel, mulberry, apricot, peach, walnut, almond, quince, mountain ash, medlar – is connected with first monastery gardens, created in XI century. Gardens had utilitarian significance. From monasteries horticulture is spreading on monasteries economies, prince and town gardens. From second half of XIX century Kievskia gubernia horticulture is acquiring industrial character, southern cultivars introduction and study is continued. Great significance in formation of home horticulture had works of outstanding scientists L.P. Simirenko and N.F. Kashchenko. Scientists scientific achievements were used in further works of N.N. Grishko National Botanical Garden, State Nikita botanical garden of Ukraine agrarian sciences Academy, Horticulture institute of Ukraine agrarian sciences Academy. These institutions selected new perspective cultivars of traditional and rare fruit plants.

Дикорослі плодові рослини ще за глибокої давнини привертати увагу людини. Природною базою розвитку садівництва на сучасній території України були ліси, де росли дикі яблуні, груші, черешні та інші плодові дерева [7].

Археологічні розкопки свідчать, що ще у першому тисячолітті до нової ери у районі Путивля проживали землеробські племена скіфів, які займалися садівництвом. На початку нової ери в Криму зароджуються культури інжиру, оливки, персика, горіха грецького, мигдалю. У V ст. нашої ери ці райони відвідав славнозвісний грецький історик Геродот.

Літописи повідомляють, що одним з перших осередків вітчизняного садівництва на нашій землі був Київ. З давніх-давен Київ, тоді ще зовсім маленький, який уміщувався на Горі та Подолі, оточували густі ліси. Кияни полювали на Хрещатику, вірніше у Хрещатій долині, на схилах Дніпра, подорожуючи з міста до Печерського монастиря чи Берестова. Але, зрозуміло, у ті часи ставлення до зелених насаджень у людей було досить прагматичним, їх краса і мальовничість мало кого цікавили.

Прийняття християнства, приїзд до Києва грецьких вчених і монахів сприяли підвищенню культури землеробства, у тому числі та садівництва. У часи Київської Русі трапляються численні спогади про культуру винограду, абрикоса та інших культур. Сади і виноградники у ті часи закладали головним чином при монастирських господарствах, які мали колосальні земельні володіння.

Садами захоплювалися також князі, вони розводили їх у своїх вотчинах та біля палаців. Як свідчать духовні та договірні грамоти, при князівських палацах були садівники та городники. З плодів та ягід тут готували різні напої та ласощі.

Один з літописів свідчить, що 20 червня 1096 р. половецький князь Боняк взяв в облогу Київ "спалив Красний палац Всеволода на Видобичах, сади і декілька будинків на Оболоні..."

З розвитком феодальних відносин монастирські та князівські сади стають ще й місцями відпочинку і прогулянки знаті. Городні культури, які спочатку вирощувалися там, переносяться за межі садів. Місця відпочинку і розваг називають расм, або райгородами. В Києві, за Дніпром, князь Юрій Долгорукий мав садибу, яка звалась расм.

З XI ст. починається організація фруктових садів, як правило, на території монастирів. Такі сади заводять Києво-Печерський, Видубецький, Кирилівський монастирі, а також були відомі своїми садами Лаврські пустелі – Голосієве і Китаєве.

У грамоті, виданій Межигірському монастирю 1 вересня 1457 р., яка дійшла до наших днів, згадується про "сади і виноградники Вишгорода". Поряд з місцевими плодовими в Києві культивувалися також і південні рослини: абрикос, грецький горіх, мигдаль.

З Києва плодові рослини були перенесені до Москви Юрієм Долгоруким, який від'їжджаючи туди, взяв із собою досвідчених спеціалістів з різних галузей, у тому числі й садівників. Вони заклали сади в Суздаль та Володимирі.

Історичні документи неzapereчно свідчать про значний розвиток садівництва і виноградарства в Києві та його околицях. Це було місто-сад. Не тільки монастирі та церкви мали сади й виноградники, – вони були майже у кожній садибі. Вже тоді кияни мали не лише завезені сорти, а самі займалися виведенням нових сортів плодових культур [11].

Протягом багатьох століть садівництво розвивалося і з різних причин за-непадало. Незважаючи на періодичне знищення, сади і виноградники постійно

¹ Національний ботанічний сад ім. М.М. Гришка НАН України